

**ДІАЛОГ КУЛЬТУР У ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИКАХ
МЕШКАНЦІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ**

УДК 271.2:322(477.74)

**GREEK ORTHODOX CHURCH OF THE ANNUNCIATION:
THE DIFFICULT FATE OF THE IZMAIL TEMPLE
IN THE CONDITIONS OF THE SOVIET SYSTEM**

Alyona Akchebash¹

**ГРЕЦЬКА БЛАГОВІЩЕНСЬКА ЦЕРКВА:
ВАЖКА ДОЛЯ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО ХРАМУ
В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ**

Альона Акчебаши¹

Abstract. *In this article, for the first time, is made an attempt to analyze objectively the policy of the post-war Soviet authorities towards the Orthodox Churches in the Izmail region. The analysis is carried out on the basis of a comprehensive examination of archival sources. Also, the degree of research of this problem in the historical science is determined. The process of activity of state authorities, that dealt with church issues, is considered on the example of the Greek Church of the Annunciation, which was located in Izmail. The powers and competence of the materials found in PUS Izmail Archive were studied in this article. Moreover, the role of these materials in the implementation of church policy was determined. The paper outlines the main stages and directions of anti-religious policy, highlights the relationship between church and state and the reasons for the aggravation of the conflict between the authorities and the church after the withdrawal of church values. The changes in the socio-economic situation of the Orthodox Church in Ukraine are analyzed.*

Key words: *Church, religion, anti-religious policy, state-church relations, totalitarian regime.*

¹ Postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: alionaakchebach@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4306-6697.

¹ Аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: alionaakchebach@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4306-6697.

VII Дунайські наукові читання

Анотація. На основі комплексного аналізу архівних джерел, в статті вперше зроблено спробу об'єктивно проаналізувати післявоєнну політику радянської влади щодо православних церков в Ізмаїльській області. З'ясовано ступінь дослідження проблеми в історичній науці. На прикладі грецької Благовіщенської церкви, яка знаходилась в Ізмаїлі, розглянуто процес діяльності державних органів влади, що займалися церковними питаннями. Спираючись на виявлені в КУ Ізмаїльський архів матеріали, були досліджені їх повноваження і компетенція, визначена роль в реалізації церковної політики. В роботі окреслені основні етапи та напрямки антирелігійної політики, висвітлено державно-церковні відносини та причини загострення конфлікту між владними структурами і церквою після вилучення церковних цінностей. Проаналізовано зміни в соціально-економічному становищі православної церкви в Україні.

Ключові слова: церква, релігія, антирелігійна політика, державно-церковних відносин, тоталітарний режим.

Релігійні традиції українців формувалися століттями. Вкорінюючись у народну свідомість, вони становили основу світоглядних уявлень людини про добро і зло, моральні цінності та правила життя.

Православна церква історично утвердилася на етнічних українських землях ще за часів Київської Русі. Однак після жовтневого перевороту і утвердження влади більшовицької партії, в її становищі відбулися значні зміни. Почався процес атеїзації суспільства, який тривав впродовж усіх десятиліть радянської влади, набуваючи різних форм та інтенсивності.

В контексті сучасної міжконфесійної ситуації в Україні особливо актуальними залишаються проблеми релігії, зокрема, історії церкви за радянську добу. До однієї з недостатньо досліджених сторінок державно-церковних відносин у післявоєнний період відноситься організована кампанія зі знищення церковних споруд на території Ізмаїльської області, яка розгорнулась наприкінці 40-х років ХХ століття та продовжувалась в добу «хрущовської відлиги» (1953-1964 рр.).

Актуальність теми зумовлена необхідністю вивчення історичного минулого нашого краю в контексті державно-церковних стосунків та регіональних особливостей життя релігійних громад у період тоталітарного режиму.

В історіографічному аспекті довгий час релігію визначали з точки зору її шкідливості для суспільства. В 50-80-х рр. ХХ ст. радянські автори пропагували негативну суть та шкідливість релігії [1].

Досить популярними були дослідження присвячені аналізу відокремлення церкви від держави [2], «антирадянській» діяльності окремих конфесій [3]. Через відомі причини, в роботах вказаного періоду не зустрічається словосполучення

«антирелігійна боротьба». Навпаки, історики переслідували за мету довести «глибокий демократизм» політичної системи СРСР і УРСР [4]. При цьому факти втручання держави в церковні справи розцінювалися як вкрай необхідні.

Ситуація змінюється наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. коли відкривається доступ до засекречених архівних матеріалів. Значний внесок з огляду на це зробили вітчизняні історики [5; 6; 7; 8; 9; 10, 11].

В роботах цього періоду були проаналізовані ідеологічні, політичні й правові засади державної політики радянської влади щодо церкви. Особливості її втілення в Україні, аспекти, що визначали антицерковну політику та умови, за яких змушена була існувати релігія. При цьому поза увагою авторів залишилося узагальнення методів і форм боротьби комуністичного режиму проти церкви і релігії.

Останнім часом почали з'являтися окремі дослідження, цілком або частково присвячені релігійному житті в Одеській області [12]. Стосовно Ізмаїльської області таких праць поки немає, а розгляд обраної теми здійснюється за матеріалами КУ Ізмаїльський архів.

Мета наукової розробки полягає в дослідженні антирелігійних процесів, які відбувалися в Ізмаїльській області у зазначений період, на прикладі грецької Благовіщенської церкви м. Ізмаїл.

Основною структурою, яка займалася питаннями релігії і реалізовувала політику влади та партії в цій сфері, був апарат уповноваженого Ради в справах Руської православної церкви (РСРПЦ) при Раді Міністрів СРСР в УРСР та його представники в областях, під контролем яких перебували всі православні інституції республіки. Діяльність інших релігійних конфесій знаходилась під контролем Ради в справах релігійних культів (РСРК) [7, с.132]. Наявний архівний матеріал свідчить про те, що діяльність працівників цього апарату часто виходила за межі законності. Серед основних завдань, які мали виконувати РСРПЦ та РСРК, було здійснення посередницьких функцій між державою, церковними інституціями та віруючими; вивчення стану й тенденцій у релігійному житті; проведення аналітичної роботи та інформування партійних і радянських органів; атеїстична пропаганда. Завдяки діяльності цих структур у життя впроваджувалися різноманітні заходи, що в сукупності склали антирелігійну кампанію [13].

В грудні 1949 р. уповноважений у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР в Ізмаїльській області В. Єрмаков доповідав товаришу П. Ходченко – уповноваженому Ради у справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР в УРСР, про те що в Ізмаїльській області з 130 зареєстрованих церков та молитовних будинків, 55 церков і 2 молитовних будинки не мають своїх причт. Деякі формально приєднані до причт сусідніх приходів, однак служба в них проводиться дуже рідко – один або два рази на рік. В інших церквах служба не проводилась з моменту реєстрації. Таких церков в області В. Єрмаков нарахував близько 25. Ситуацію він пояснював тим, що в Ізмаїльській єпархії лише 73

VII Дунайські наукові читання

священнослужителі. Також, в своїй доповідній автор наголошував на тому, що із закриттям церков поспішати не треба. Уповноважені органи мають підійти до цього питання обережно, адже в першу чергу повинні бути враховані всі особливості регіону та вимоги місцевих жителів, щодо направлення в їх населені пункти священнослужителів [14, арк. 68].

В цьому ж році, за наказом П.С. Ходченко, в Ізмаїльській області було проведено роботу з виявлення в регіоні закритих церков та молитовних будинків та знятих їх з реєстрації. За звітним документом В. Єрмакова більшість церковно-культурних споруд регіону були передані в підпорядкування іншим установам або взагалі були знищені. Так, наприклад, молитовний будинок в селі Вознесенівка Бородинського району було передано сільській раді для організації школи. Церква в селі Краснянка Бородинського району в 1946 р., разом з селом були стерті з лиця землі. На місці села було облаштовано полігон Одеського військового округу. Молитовний будинок в селі Монаші Лиманського району було перетворено в клуб. В шостому пункті звіту є інформація про Дмитрівську, Миколаївську та Вознесенську церкви міста Ізмаїл, які після об'єднання приходів в червні 1949 року були зняті з реєстрації. Монументальні будівлі храмів рішенням Облради від 30 червня 1949 р. були передані Ізмаїльській раді для знесення [14, арк. 101].

Інформацію про ці церкви знаходимо в архівному документі від 16 травня 1950 р. За рішеннями Ізмаїльської облради № 581, 582, 584 від 13 травня 1950 р. церковні споруди були реорганізовані в склади. Окремим пунктом в документі вказано, що на травень 1950 р., у зв'язку із завезенням до міста Ізмаїл великої кількості художньої літератури та підручників, база книготоргу, яка знаходилась в будівлі грецької Благовіщенської церкви, прийняти їх не в змозі [15, арк. 28].

Доля вищезазначених церков була визначена на початку 50-х рр. ХХ ст. В 1951 р. була зруйнована Дмитрівська церква, в 1963 р. – Миколаївська. Вознесенську церкву на початку 90-х рр. вдалось відновити.

Коли саме перестала функціонувати Благовіщенська церква точно не відомо. Однак, на основі архівних документів вдалось встановити інформацію про початок її будівництва в 1875 р. за ініціативи Ізмаїльського грецького об'єднання, на території тодішнього Ізмаїльського грецького консульства. Церкву освятили 26 вересня (по старому стилю) 1882 р.

Церковна відомість 1885 р. свідчить, що будівля храму була кам'яною, без дзвіниці, розміром 20,1 на 20,1 м, заввишки – 10,2 м. Престол в ній був один, в ім'я Благовіщення Пресвятої Богородиці. Церковного начиння в ній було в досталь. Землі церква не мала, в її підпорядкування були два будинки і один дерев'яний магазин [16, арк. 55].

У вказаний період в церкві служили один священник та вікарій. Служба велася грецькою мовою. Настоятелем церкви в 1885 р. був Макарій Тандалидис, купецький син, що закінчив курс в Константинопольській гімназії в 1835 р.

Збірник наукових праць

В румунських джерелах 30-х рр. ХХ ст. знаходимо опис цього храму: «Грецька церква, яка належала грецькій громаді міста, знаходиться на вулиці Комерційній, неподалік Національного клубу. З обох сторін, біля входу має дві невеликі вежі у формі бастіонів. Будівля в хорошому стані» [17, с. 123].

Архівні документи післявоєнного періоду розкривають етапи варварського знищення церкви в радянський період.

Документ, який датується 3 лютим 1945 р. містить наступну інформацію: «Командование и Политчасть УМ УНКВД Измаильской области в целях поднятия идейно-политического и культурного уровня личного состава милиции, имея острую нужду в помещении под клуб милиции обращается к Вам с убедительной просьбой о предоставлении помещения под Клуб бывшую Греческую церковь, помещающуюся по Коммерческой улице, дом №38 гор. Измаила, которая как до войны так и в настоящее время не используется, при чем и община верующих как таковой не числится. Греков в гор. Измаиле проживает всего 14 человек. Данная церковь находится без присмотра, в силу чего внутренняя часть /утварь/ растаскивается и помещение разрушается. По этому вопросу имеется решение Измаильского городского Исполнительного комитета от 1 февраля 1945 года. Вопрос также был согласован с Городским и областным комитетом КП /б/У со стороны которых претензии не встречается. На основании чего просим подтвердить решение Измаильского Городского исполнительного Комитета от 01.02.1945» [18, арк. 10].

Цей документ викликає багато сумнів, і в першу чергу, з приводу кількості людей грецької національності, адже відомо, що в 1949 р. з Ізмаїла було депортовано в Казахстан більше 100 греків. Серед них сім'ї Арменопуло, Георгіаді, Кірієрі, Кукопулос, Лікіордопулос та ін. [19].

Рішенням Ізмаїльського міськвиконкому від 9 лютого 1949 р. будівлю було передано під зал-лекторій і міську бібліотеку. Цей факт підтверджує лист від 29 липня 1961 р., спрямований заступнику голови Одеського облвиконкому А. А. Крилової. В ньому зазначено, що грецька церква була пам'ятником архітектури і використовується обласним відділом культури під книгосховище. Ймовірно, будова упродовж її експлуатації в роки радянської влади не ремонтувалася.

23 листопада 1967 р. на підставі постанови виконкому міськради депутатів трудящих (від 17 листопада 1967 р.) було зроблено обстеження конструкцій будівлі колишньої грецької церкви, що знаходилася на балансі Міськпромторга, і складено дефектний акт, у якому зазначалося, що в стінах будівлі були наскрізні тріщини, які продовжували збільшуватися. Стіни мали деформацію з відхиленням по вертикалі. У деяких місцях випала кладка, що зменшувало надійність кріплення конструкції. «Перекриття будівлі арочного типу через тривале попадання місцями вологи крізь покрівлю складної конфігурації з недостатніми ухилами для водостоку і відхилення зовнішніх стін від вертикалі дає осадку, порушуючи цілісність арок, які

VII Дунайські наукові читання

мають тріщини в замковій частині. Інші будівельні конструкції знаходяться в сильно зношеному і деформованому стані і вимагають повної заміни» [20, арк. 393].

Аналогічний акт було складено рік потому – 9 липня 1968 р. комісією в складі зав. Міськомхозом І.Г. Моїсеєнкової, головного архітектора міста Н. С.Райхельгауса, інспектора Міськархбудконтролю Л.К.Кальчевої, інженера-будівельника ПСК В.П.Гарновського, виконроба міськпромторгу В. Н. Перегудова. Будівля церкви була визнана аварійною, представляючи загрозу для громадян. Комісія вирішила, що ремонту церква не підлягає, використовувати її для інших цілей також неможливо. Враховуючи те, що церква розміщувалась в центральній частині міста та «псувала ансамбль розташованих поруч будівель загальноосвітньої і музичної шкіл» було висловлено пропозицію терміново знести (розібрати) спорудження колишньої грецької церкви, щоб уникнути нещасних випадків в результаті обвалу [21, арк. 394].

Після затвердження цього документу грецька Благовіщенська церква простояла ще десять років. Вирішальним чинником в питанні її зносу виявився сильний землетрус 4 березня 1977 р. Будівля отримала значні руйнування: в цегляній кладці зовнішніх стін тріщини збільшилися до 5 см. Рух в районі вулиць Леніна і Кірова став небезпечним для пішоходів із-за можливого обвалення парапетів або падіння цегли з верхньої частини будівлі. 18 березня 1977 р. виконкомом Ізмаїльської міськради депутатів трудящих №122 «Про знос будівель, що загрожували обвалом або прийшли в аварійний стан після землетрусу 4 березня 1977 р.» , було прийнято рішення про ліквідацію колишньої грецької Благовіщенської церкви.

Сьогодні, на місці зруйнованої церкви стоїть залізний хрест. За ініціативи Ізмаїльської громадської організації «Еллада» він був урочисто встановлений 1 жовтня 2003 року.

Такі заходи набували масового характеру по всій території України. Негативне ставлення радянської влади до Церкви залишалось незмінним по суті упродовж усього існування СРСР. В залежності від зовнішньої та внутрішньої ситуації в державі або політичної волі її керівників змінювались лише форми та методи антирелігійної політики.

Діяльність державних структур, під контролем яких відбувалось руйнування храмів Ізмаїльської області базувалася на цілеспрямованих ідеологізованих рішеннях керівних органів Комуністичної партії та вищих державних органів. Кампанії із знищення храмів, як правило, супроводжувались гоніннями на віру православного кліра та мирян. Вони являли собою складову репресивних заходів проти релігійних громад в СРСР та Українській РСР. Знищення храмів або перетворення їх на цивільно-господарські та інші споруди не за призначенням завдавало непоправного удару по духовно-культурній спадщині, адже культові

Збірник наукових праць

спороди виступали органічною складовою вітчизняної історії, культури, основою культурно-цивілізаційної традиції та одним із базових маркерів історико-культурної пам'яті.

Джерела та література

1. Острянин Д.Х. Релігія та її реакційна роль. К.: Держполітвидав, 1955. 132 с.
2. Персиц М. М. Отделение церкви от государства и школы от церкви. М.: Изд-во АН СССР, 1958. 198 с.
3. Беленький М.С. Иудаизм. М.: Мысль, 1966. 94 с.
4. Куроедов В.А. Религия и церковь в советском обществе. 2-е изд., доп. М.: Политиздат, 1984. 256 с.
5. Бажан О.Г. Випробовування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х-1980-ті роки. НАН України; Інститут історії України. К.: Рідний край, 2000. 330 с.
6. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.
7. Веденєєв Д. Політика радянської держави із знищення православних храмів в Україні: механізм та духовно-культурні наслідки (1920-ті – 1965 рр.). *Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв*. 2019, С. 3-10
8. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940–1960-х роках: політичний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
9. Єленський В. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990). К.: Республіканський Центр духовної культури, 1991. 72 с.
10. Пащенко В.О. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940-х – початок 1990-х років. Полтава: АСМІ, 2005. 630 с.
11. Бабенко Л.Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і Православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава : ТОВ АСМІ, 2014. 549 с.
12. Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945). Одеса: «ВМВ», 2008. 392 с.
13. Тевікова О.В. Форми та методи антирелігійної боротьби влади в Україні (1953–1964 рр.). *Київський Міжнародний Університет*. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/08/tevikova.htm>.
14. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА). Ф. Р-2009 Оп.1, Спр.4, арк. 68.
15. КУІА. Ф. Р-2009. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 28.
16. КУІА. Ф. 626. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 55.
17. Rossetti F.C. Monografia oraşului Ismail. Ismail: Tipografia I. H. Roitman, 1934. 218 p.

VII Дунайські наукові читання

18. КУІА. Ф. Р-2009. Оп.1. Спр. 2. Арк. 10.
19. Архів ГУМВС в Одеській області. Ф. 7. Спр. 6.
20. КУІА. Ф. Р-788. Оп. 1. Спр. 1211. Арк. 394.
21. КУІА. Ф. Р.-788. Оп. 1. Спр. 1211. Арк. 394.

УДК (477) 342.724

PUBLIC ACTIVITY OF THE GREEK NOBILITY OF SOUTHERN UKRAINE (THE SECOND HALF OF XIX – THE EARLY XX CENTURY)

*Margarita Bashly*¹

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКОГО ДВОРЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

*Маргарита Башли*¹

Abstract: *The article analyses a public activities of Greek nobility Southern Ukraine, which significantly influenced the development of cultural and social infrastructure on southern cities. Despite the small number of the Greek community, its multisided economic, commercial and public activities left a significant mark in economy and history of Southern Ukraine.*

Key words: *greek, nobility, The Southern Ukraine, Public activity.*

Анотація: *В статті досліджується громадська діяльність греків-дворян Півдня України, яка суттєво вплинула на розвиток культурної та соціальної інфраструктури південноукраїнських міст. Незважаючи на невелику кількість грецької етнічної спільноти, її багатогранна економічна, комерційна та громадська діяльність залишила значний слід в економіці та історії Південної України.*

Ключові слова: *греки, дворяни, Південь України, громадська діяльність.*

Характерною рисою дворянства південноукраїнських губерній був його поліетнічний склад. В Європі, мабуть немає іншого такого прикладу мирного співіснування значної кількості представників різних народів. Значній частині

¹ Associate Professor, PhD, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, Tel.: +380 98 133 0830, E-mail: mibashly@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1519-8139

¹ Кандидат історичних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, м.т.: +380 98 133 0830, E-mail: mibashly@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1519-8139